

Peter Paul
Rubens, *De
dood van
Seneca*, 1614-
1615.

Seneca Minor, de Banneling

EEN ONDERZOEK NAAR DIENS DUALISTISCHE RELATIE MET HET STOÏCISME
TIJDENS ZIJN VERBANNING ONDER CLAUDIUS (41 - 54 NA CHR.)

Begeleider: R. van Wijk

David Haverkamp, S4794117

Inhoud

Introductie.....	2
Bronkeuze	3
De <i>Consolationes</i> , een overzicht.....	4
De <i>Consolatione ad Helviam</i>	4
De <i>Consolatione ad Polybium</i>	5
Het stoïcisme	7
Seneca's stoïcisme	8
De relatie tussen Claudius en Seneca	9
Analyse <i>Consolatione ad Helviam</i>	10
Analyse <i>Consolatione ad Polybium</i>	12
Analyse vergelijking	14
Claudius als factor.....	15
Conclusie	16
Bibliografie	18
Primair	18
Secundair	18

Introductie

Lucius Annaeus Seneca, auteur, filosoof en politicus. Waarschijnlijk geboren circa 4 voor Chr. in het toenmalige Córdoba te Hispania, het huidige Spanje.¹ Zijn ouders hadden beiden een prominente rol binnen de lokale gemeenschap. Zijn gelijknamige vader was een auteur en stamde af van een rijke familie uit de omgeving. Ter onderscheiding van zijn zoon werd er later ook wel naar hem verwezen met Seneca Maior; de beroemde filosoof werd op zijn beurt Seneca Minor.² De moeder van Seneca³, Helvia, kwam ook uit deze regio.⁴ Seneca ging op jonge leeftijd met een familielid naar Rome en liet zijn ouders en twee broers achter in de Spaanse provincie. Zijn studie bestond met name uit literatuuronderzoek, waarin hij gedoceerd werd door verscheidene docenten te Rome.⁵ Vergilius en Homerus zullen waarschijnlijk centraal hebben gestaan in zijn vroege opleiding maar op latere leeftijd ging zijn interesse steeds meer richting de stoïcijnse filosofie.⁶ Deze interesse zou ervoor zorgen dat wij Seneca nu kennen als een van de meest prominente theoretici binnen de Stoa, wiens werk nog steeds gelezen wordt ter inspiratie. Seneca heeft veel teksten geschreven gedurende zijn leven, een leven dat de regeertijd van vijf keizers omspande; waarvan de vijfde hem uiteindelijk fataal zou zijn. Deze vijfde, Nero, verdacht Seneca ervan mee te draaien in een complot tegen zijn keizerschap, ondanks dat Seneca een deel van Nero's vroege opleiding op zich genomen had.⁷

Een periode waarin Seneca getest werd op zijn overtuiging van de praktische kant van zijn stoïcijnse filosofie was onder de voorganger van Nero, Claudius. Kort nadat Claudius de macht overnam van Caligula, zou Seneca ter dood veroordeeld worden door de Senaat.⁸ Of de beschuldigingen gegrond waren is een opzichzelfstaand onderzoek, maar het gevolg ervan is welbekend. Seneca's doodstraf werd door Claudius omgezet in een verbanning naar Corsica van 41 tot 49 na Chr.⁹ Ondanks de invloed van deze en andere ontberingen, neem bijvoorbeeld de levensbeëindigende invloed van Nero, op het leven van Seneca bleef hij standvastig in zijn overtuiging van het stoïcisme.¹⁰ Seneca schreef in de laatste jaren van zijn leven de 'Brieven aan Lucilius' waarin hij zijn stoïcijnse gedachtegoed merendeels uiteenzette.

Voorgaand aan *De Brieven* zijn er gedurende de periode van ballingschap meerdere werken van zijn hand gekomen. We nemen hier de *Consolationes* aan zijn moeder en aan Polybius als uitgangspunt. Deze twee werken zijn respectievelijk aan het begin en halverwege zijn verbanning geschreven.¹¹ De *Consolatione* aan zijn moeder gaat over het verdriet waar Seneca's moeder mee moet omgaan na het overlijden van meerdere familieleden en de verbanning van haar zoon. Het is een troostschrift met veel stoïcijns gedachtegoed waarmee Seneca zijn moeder probeert te troosten en te steunen. De *Consolatione* aan Polybius is geschreven na het overlijden van diens broer. Ook dit is een troostschrift met een stoïcijnse ondertoon. Deze beide werken zijn illustratief voor deze periode in Seneca's leven. Beide *Consolationes* zijn op verschillende wijze intrigerend en laten zien op wat voor manier Seneca zijn eigen stoïcisme naleefde en hoe hij hiermee om ging gedurende een periode van crisis, waarvan hij niet wist hoelang deze zou duren. Deze onwetendheid zou zelfs de

¹ V. Sørensen, *Seneca, the humanist at the court of Nero*, vert. W. Glyn Jones (Edinburgh, 1984) 69.

² B. Inwood, *Seneca, selected philosophical letters* (New York, 2007) xi-xii.

³ Vanaf hier zal naar 'Seneca Minor' worden verwezen met 'Seneca'.

⁴ M.T. Griffin, *Seneca, a philosopher in politics* (Oxford, 1992) 32.

⁵ Ibidem, 34-43.

⁶ Sørensen, *Seneca*, 69-76.

⁷ Griffin, *Seneca*, 367-383; E. Champlin, *Nero* (Cambridge VS, 2003) 25, 40-42, 85-89.

⁸ V.M. Scramuzza, *The Emperor Claudius* (Cambridge VS, 1940) 5-8.

⁹ Sørensen, *Seneca*, 109-114.

¹⁰ L.A. Seneca, *Vragen en antwoorden*, vert. C. Verhoeven (Baarn, 1983) 9.

¹¹ Ibidem, 7-10.

meest overtuigende stoïcijn kunnen beïnvloeden.

Het doel van de analyse in deze scriptie is het onderzoeken of er aanwijzingen zijn van een specifieke invloed van Seneca's omstandigheden op deze twee *Consolationes*. Er wordt gekeken naar de historische context waarvan hiervoor al een schets is gegeven om zo te zien wat de invloed geweest kan zijn op Seneca's filosofie. Ook zullen de teksten zelf nader geanalyseerd worden om te achterhalen wat de daadwerkelijke betekenis achter de *Consolationes* geweest zou kunnen zijn. Het uiteindelijke doel is om vast te stellen hoe de tegenstrijdigheden in Seneca's stoïcijnse filosofie binnen de werken *De Consolatione ad Helviam* en *De Consolatione ad Polybium* gerelateerd zijn aan zijn verbanning onder Claudius.

Bronkeuze

Voor er gekeken kan worden naar Seneca's *Consolationes* is het van belang om uit te leggen waarom er juist voor deze bronnen gekozen is en niet voor een van zijn vele andere werken.

Seneca is een erg invloedrijk auteur binnen de stoïcijnse traditie. Zijn werk heeft invloed gehad op bijvoorbeeld de latere keizer Marcus Aurelius en de moderne auteur Massimo Pigliucci.¹² Seneca's oeuvre bestaat uit tragedies, essays en brieven. Vooral deze laatste zijn bekend geworden door diens filosofische aard. *De Brieven*, een verzameling welke gericht is aan Lucilius, zijn gedateerd uit circa de laatste drie jaar van Seneca's leven.¹³ In *De Brieven* zet Seneca zijn visie op veel verschillende vlakken van het stoïcisme uiteen. Hij behandelt hier onder andere metafysische, fysische en ethische kwesties.¹⁴ *De Brieven* zijn geschreven in een periode van relatieve rust in het leven van Seneca: hij is ondertussen meer naar de achtergrond getreden wat betreft zijn politieke carrière, wat bijvoorbeeld te herkennen is aan hoe hij voorgenoemde kwesties behandelt.¹⁵

Ondanks de krachtige filosofische waarde van *De Brieven* zullen deze minimaal terugkeren in de hier opvolgende analyse. Juist omdat deze brieven zijn geschreven in een periode waarin Seneca vrijwillig een stap terug heeft gedaan uit het complexe politieke systeem van Rome, zijn ze geen goede duiding voor hoe hij in een periode van crisis de filosofie zelf hanteert. *De Brieven* zijn niet bruikbaar om de tegenstrijdigheid van Seneca met zichzelf binnen de *Consolationes* te ontdekken omdat deze bijna twee decennia na de *Consolationes* geschreven zijn. Een mogelijk onderzoek hierover zou de persoonlijke ontwikkeling van Seneca vanaf de *Consolationes* naar *De Brieven* kunnen zijn. De analyse in deze scriptie is echter bedoeld om te kijken naar de Seneca in de *Consolationes* en of hij zich hield aan zijn eigen filosofische overtuiging of niet, ondanks zijn omstandigheden.

Een ander werk dat uitgelicht moet worden is de *Consolatione ad Marciam*. Dit troostschrift is gericht aan Marcia, de dochter van Aulus Cremutius Cordus. Cordus was een ter dood veroordeelde senator en historicus onder Tiberius.¹⁶ In dit troostschrift tracht Seneca Marcia te helpen omgaan met het feit dat haar zoon Metilius is overleden. Dit doet hij onder andere door te verwijzen naar andere mensen in een soortgelijke situatie, bijvoorbeeld de moeder van Tiberius,

¹² Voor Marcus Aurelius zie: R.B. Rutherford, *The meditations of Marcus Aurelius, A Study* (New York, 1989) 21-26; Massimo Pigliucci is hoogleraar Filosofie aan de City College in New York. Hij is een van de aanjagers van de heropleving van het Stoïcisme in de 21^e eeuw. Zie ook: M. Pigliucci, *Hoe word je een Stoïcijn? Oude filosofie voor het moderne leven*, vert. R. v.d. Plassche (2^e druk; Utrecht, 2017).

¹³ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 7-10; L.A. Seneca, *Brieven aan Lucilius*, vert. C. Verhoeven (Baarn, 1980) 9-14.

¹⁴ Inwood, *Seneca*, xi-xxi.

¹⁵ Ibidem.; Zie als voorbeeld Brief 1 aan Lucilius waarin Seneca zijn focus van politiek bedrijven heeft verplaatst naar het inzien van eigen imperfecties.

¹⁶ J. Bellemore, 'The Dating of Seneca's *Ad Marciam De Consolatione*', *The Classical Quarterly* 42:1 (1992) 219-234, aldaar 219.

Livia. Zij had ook een zoon verloren maar heeft dit snel weten te verwerken, volgens Seneca dankzij onder andere haar stoïsche deugden.¹⁷

De reden dat er niet op dit werk, welke goed te vergelijken zou zijn met de andere *Consolationes*, zal worden gefocust in dit onderzoek komt door de problematiek rondom de datering van het werk. Een veelvoorkomende consensus zoals naar voren gebracht door Miriam Griffin is dat het werk gedurende het keizerschap van Caligula is geschreven, in circa 39 dan wel 40 na Chr. Dit houdt onder andere in dat Seneca nog niet verbannen zou zijn tijdens het schrijven van dit stuk.¹⁸ Jane Bellemore zet hier echter vraagtekens bij aan de hand van interne bronnenkritiek en chronologisch onderzoek vanuit de bron. Bellemore pleit er in haar artikel voor feiten om het stuk te herdateren tussen 34 en 37 na Chr., onder de heerschappij van Tiberius.¹⁹ In beide theorieën wordt de *Consolatio ad Marciam* geplaatst voor de verbanning van Seneca onder Claudius. In dit onderzoek wordt gekeken naar de ontwikkeling van Seneca's handelen naar gelang diens filosofie gedurende de verbanning. Ondanks dat het werk relevant is voor verder onderzoek naar de ontwikkeling van Seneca's ontwikkeling, is deze bron niet geschikt voor de analyse in vergelijking met *De Consolatio ad Polybium* en *De Consolatio ad Helviam*.

De *Consolationes*, een overzicht

Het leven van Seneca wordt vaak besproken aan de hand van zijn filosofie. Seneca's daadwerkelijke levensstijl lijkt met enige regelmaat op gespannen voet te staan met zijn eigen ideeën.²⁰

Voor we kijken naar de twee specifieke *Consolationes* is het belangrijk om het doel van dit soort werken kort uit te leggen. Volgens Paul Scherz zijn de *Consolationes* werken waarin de auteur de ontvanger probeert gerust te stellen en een beter begrip probeert te creëren over de dood en diens gevolgen. Scherz ziet bij de stoïcijnen een nadruk op de innerlijke rust en de innerlijke acceptatie van de constante aanwezigheid van deze abrupte tijdsbeëindiging. De bredere variant van een *Consolatio* is echter een manier waarop men steun biedt aan iemand op een haast spirituele manier.²¹ Dit soort werken zijn in Westers-Christelijke tradities nog geruime tijd blijven bestaan maar tegenwoordig zien we dit niet vaak terug op een dergelijke manier. Seneca's *Consolationes* staan in deze traditie en lijken meerdere doelen te willen vervullen dan enkel troost bieden. De al dan niet aanwezige politieke lading verschilt bij beide werken en ook hiervan zijn verschillende interpretaties mogelijk.

De *Consolatio ad Helviam*

Allereerst zal nu gekeken worden naar een van de meest voorkomende methodes om *De Consolatio ad Helviam*, geschreven in 42 na Chr., te analyseren.²² Deze wordt onder andere gerepresenteerd door Gareth D. Williams en ook in de vertaling van Cornelis Verhoeven komt deze naar voren. Beide auteurs omschrijven *De Consolatio ad Helviam* als een werk van troost voor

¹⁷ Bellemore, 'The Dating of Seneca's Ad Marciam De Consolatione', 222.

¹⁸ Griffin, *Seneca*, 397.

¹⁹ Bellemore, 'The Dating of Seneca's Ad Marciam De Consolatione', 219-234.

²⁰ B. Russel, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie, vanuit de politieke en sociale omstandigheden van Griekse Oudheid tot in de twintigste eeuw*, vert. R. Limburg & V. Franken (28^e druk; Utrecht, 2017) 289.

²¹ P. Scherz, 'Grief, Death, and longing in Stoic and Christian Ethics', *Journal of Religious Ethics* 45:1 (2017) 7-28, aldaar 7-9.

²² Seneca, *Vragen en antwoorden*, 7-10.

Seneca's moeder, Helvia.²³ Helvia zou naast haar man verscheidene familieleden onlangs verloren hebben en nu is ook Seneca verbannen naar Corsica.²⁴ Seneca zou overspel hebben gepleegd met de jongste zus van Caligula, zo claimde Claudius' vrouw Messalina.²⁵ In *De Consolatione ad Helviam* geeft Seneca zijn moeder advies over hoe ze om moet gaan met haar verdriet en hoe ze verder moet gaan met het vervolgen van haar leven. Hij doet dit op een manier die lijkt op dat het niet enkel troost moet bieden aan zijn moeder maar dat er nog een extra motief achter zit. Waar Williams en Verhoeven slechts verwijzen naar de troostende en filosofische functie ziet de eerdergenoemde Miriam Griffin, voortbouwend op Karlhans Abel, namelijk een extra functie in de tekst. Seneca zou namelijk met *De Consolatione ad Helviam* misschien een claim willen leggen dat hij onschuldig is.²⁶ Deze claim lijkt echter niet specifiek gericht op zijn moeder, maar meer op het overtuigen van een groter publiek. Hij spreekt in het werk niet direct over de aanklacht en laat een vermoeden achter dat hij hoopt dat zijn moeder haar verdriet kan sturen, ondanks de onterechte doch uitgevoerde verbanning van zijn persoon.

De gangbare visies die hiervoor genoemd zijn, geven het gevoel dat Seneca vooral vanuit een stoïcijns standpunt Helvia tracht te helpen. Er is echter een andere, interessante, interpretatie die eerder is uitgegeven dan de varianten van voorgaande auteurs. Arther Ferrill schreef in 1966 over deze methode. Hij legt de nadruk op een aantal details in de tekst. Zo wijst hij de lezer erop dat Seneca in *De Consolatione ad Helviam* refereert naar de verongenoegzaamheden die zijn familie heeft mee moeten maken en de oneerlijkheid ervan. Hij klaagt over Corsica en het ongeluk dat hemzelf als individu is befallen. Ferrill wijst erop dat dit niet strookt met Seneca's filosofie. Het stuk zou inderdaad als troost hebben kunnen dienen voor Seneca's moeder maar Ferrill ziet een ander gelijkwaardig, al dan niet belangrijker, doel: het behouden van Seneca's populariteit in Rome.²⁷ Door de manier waarop hij schrijft zou hij afstand nemen van de politiek in Rome, om zo duidelijk te maken aan een relatief groot publiek dat hij geen functies meer zou willen bekleden en dus geen gevaar zou zijn voor wie dan ook. Een voorbeeld van deze distantiëring is te zien in kop V, waar hij lijkt te doelen op politieke aspiraties:

‘Ik ben dus altijd van oordeel geweest dat in alles wat iedereen wenst, niets van het werkelijk goede is gelegen; verder ben ik tot de bevinding gekomen dat het hol is en met glanzend, bedrieglijk vernis bestreken, maar aan de binnenkant niets heeft dat aan het uiterlijk beantwoord.’²⁸

Dit zou door middel van deze *Consolatione* een opzet zijn voor zijn latere poging in *De Consolatione ad Polybium* om zich terug te werken in de Romeinse politiek.²⁹

De Consolatione ad Polybium

De tweede *Consolatione* in dit onderzoek betreft *De Consolatione ad Polybium*. Dit werk is geschreven in circa 43-44 na Chr.³⁰ Het werk is geschreven door Seneca met, op het eerste gezicht,

²³ G.D. Williams, 'Consolation to Helvia' in: E. Asmis, A. Bartsch & M.C. Nussbaum eds., *Hardship and Happiness* (Chicago, 2014) 43-76; Seneca, *Vragen en antwoorden*, 7-10.

²⁴ A. Ferrill, 'Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation', *Classical Philology* 61:4 (1966) 253-257.

²⁵ Scramuzza, *The Emperor Claudius*, 5-11.

²⁶ Griffin, *Seneca*, 21; Zie K. Abel, *Bauformen in Senecas Dialogen* (Heidelberg, 1967).

²⁷ Ferrill, 'Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation', 253-257.

²⁸ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 312.

²⁹ Ferrill, 'Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation', 256.

³⁰ H.M. Hine, 'Consolation to Polybius' in: E. Asmis, A. Bartsch & M.C. Nussbaum eds., *Hardship and Happiness* (Chicago, 2014) 77-104, aldaar 79.

als hoofddoel het steunen van Polybius na het verlies van diens broer. Seneca poogt Polybius te manen door hem te wijzen op de stoïcijnse deugden en de waardevolle dingen die Polybius nog wel in zijn leven heeft. Seneca wijst hem erop dat Polybius zijn status te danken heeft aan Claudius en diens goedheid.³¹

Om te begrijpen wat de algemene consensus is over dit werk, kijken we eerst naar het werk van Hellfried Dahlmann. Dahlmann wijst erop dat deze *Consolatione* aanzienlijk minder over het grief van Polybius gaat ten opzichte van het aanprijzen van Claudius en diens heerschappij.³² Dit is een constatering die in strijd lijkt te zijn met het stoïcisme: de vraag komt op waarvoor *De Consolatione ad Polybium* geschreven is, als de focus niet ligt op het troosten van Polybius. Op het sentiment van deze vraag wordt in de decennia na Dahlmanns initiële analyse voortgebouwd. Villy Sørensen en Harry M. Hine zien de oorzaak van dit verschil in schrijfstijl in een aantal verschillende punten, waarbij Sørensen een vergelijking trekt tussen *De Consolatione ad Marciam*, *De Consolatione ad Helviam* en *De Consolatione ad Polybium*. De eerste twee betreft twee moeders die hun zoon kwijt zijn geraakt terwijl de laatste gaat over een man die zijn broer kwijt is. Seneca verwijst in zijn stuk aan Polybius naar het idee dat een man zich niet moet verlagen tot 'verwijfd gedrag'.³³

Sørensen en Hine zien een zeer politiek georiënteerde Seneca terug in *De Consolatione ad Polybium*. Net als Dahlmann, leggen Sørensen en Hine uit dat Seneca deze *Consolatione* op zo'n manier schrijft dat er een bepaalde verwachting achter steekt. Deze verwachting doet vermoeden dat deze tekst niet enkel door Polybius gelezen gaat worden maar ook door Claudius zelf.³⁴ Seneca lijkt hem zelfs op een bepaalde manier persoonlijk aan te spreken:

'Houd je handen af van deze man, Fortuin, en laat aan hem niet zien hoe machtig jij bent behalve voor zover dat nuttig is. Sta toe dat hij het mensdom, al zo lang ziek en aangetast, beter maakt.'³⁵

Seneca zou Claudius de hemel in prijzen via Polybius omdat Claudius een zwak zou hebben voor zijn vrijgemaakten, een eigenschap van Claudius die Seneca zelf uiteindelijk belachelijk zou maken in zijn *Apokolokyntosis*.³⁶ Seneca probeert op deze manier zijn weg terug te vinden naar Rome. Terwijl hij in *De Consolatione Ad Helviam* dit mogelijk nog subtiel probeerde te verbergen, zien Sørensen en Hine een bijna schaamteloze poging om terug te keren. Seneca zou hier laten zien dat ook hij een mens is, een mens die zijn verbanning beëindigd wilt zien en daar misschien zelfs de praktische kant van stoïcijnse overtuiging voor wilt laten varen.

De algemene visie op *De Consolatione ad Polybium* lijkt in zekere zin hypocriet: Seneca pleit ervoor dat Helvia en Polybius zich sterk moeten houden in hun ontberingen terwijl hijzelf klaagt over zijn situatie en die ook probeert te verbeteren door middel van een *Consolatione* welke eigenlijk een troostend effect zou moeten hebben.

Toch zijn er auteurs die Seneca verdedigen in deze zaak. Een van deze auteurs is Liz Gloyn. Zo wijst zij ons op Diderot, die oppert dat *De Consolatione ad Polybium* helemaal niet is geschreven door

³¹ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 299-307.

³² H. Dahlmann, 'Zu Senecas Trostschrift an Polybius', *Hermes* 71:3 (1936) 374-375.

³³ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 291-292.

³⁴ Sørensen, *Seneca*, 114-120; H.M. Hine, 'Consolation to Polybius', 79.

³⁵ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 299; Seneca roept hier de Fortuin aan om Claudius te beschermen van ongeluk. Zolang Claudius leeft zou Polybius geen troost behoeven aangezien Claudius alles voor hem zou moeten zijn.

³⁶ L.A. Seneca, *Apokolokyntosis*, vert. G. Binder (Düsseldorf-Zürich, 1999) 91-101.

Seneca, of Domenico Romano.³⁷ Romano heeft als argumentatie dat Seneca bewust liegt over de deugdelijkheid van Claudius, om zo terug te kunnen keren en de leugen recht te trekken met de *Apokolokyntosis* waarin hij Claudius belachelijk maakt.³⁸ Gloyn geeft zelf een ander argument ter verdediging van Seneca. Gloyn wijst erop dat *De Consolatione ad Polybium* veel elementen bevat van hoe Seneca een stoïcijnse heerser ziet. Dit idee, dat een leider iemand behoort te zijn met een zo uliem mogelijke deugdelijkheid, zegt Seneca terug te zien in Claudius.³⁹ Naast Gloyn pleit ook Miram Griffin ervoor dat Seneca ongeacht zijn haast ongepaste poging terug te keren in de Romeinse politiek, hij zijn stoïcijnse standpunten niet achterwege laat.⁴⁰ Zij zien een poging van Seneca om Claudius aan te spreken op zijn deugdelijkheid om zo het stoïcistische in hem aan te wakkeren. Dit betekent dat de hypocriete manier in een stuk genuanceerder licht komt te staan wanneer we accepteren dat Seneca inderdaad het stoïcisme nog steeds in acht hield bij deze laatste *Consolatione*.

De onduidelijkheden zijn naar voren gekomen die heersen binnen het onderzoek naar Seneca's *Consolationes*. Was hij inderdaad een hypocriete stoïcijn die zijn filosofie verloochende voor eigen gewin of ligt dit beeld genuanceerder en probeerde hij juist zijn theorie op een andere manier dan we gewend zijn in de praktijk te brengen? De tegenstrijdigheden in zijn *De Consolatione ad Helviam* en *De Consolatione ad Polybium* zullen worden onderzocht om uiteindelijk een conclusie te kunnen trekken wat de relatie is tussen deze tegenstrijdigheden en Seneca's verbanning onder Claudius.

Het stoïcisme

Voordat enige analyse mogelijk is, is een korte behandeling van het stoïcisme als filosofische stroming nodig. Seneca is in onze ogen een van de drie belangrijkste stoïci van de Romeinse keizertijd wiens werk grotendeels is overgeleverd. Naast Seneca zijn dit Epictetus, een vrijgemaakte slaaf die leefde gedurende de eerste en tweede eeuw na Chr., en Marcus Aurelius, Romeins keizer in de eerste eeuw na Chr.⁴¹ Alle drie bouwen voort op een lange traditie van stoïci wiens ideeën en methodes vorm hebben gegeven aan hoe wij tegenwoordig naar het stoïcisme kijken.

Het beginpunt van het stoïcijnse gedachtegoed is terug te leiden naar Zeno, een Cypriotische koopman uit de derde eeuw voor Chr. Hoogstwaarschijnlijk door handelsbelangen gedreven ging Zeno richting Athene waar hij in aanraking kwam met filosofie. Zeno raakte geïnspireerd door het Cynisme en ontwikkelde zich verder door eclectisch gebruik te maken van andere filosofieën. Het leven en de dood van Socrates waren onderwerp van grote bewondering voor Zeno en diens vroege volgelingen.⁴² De rust waarmee Socrates zijn lot accepteerde en inzag dat een onrecht begaan schadelijker is voor de dader dan voor het slachtoffer strookte compleet met het idee van de vroege stoïci. Deze prominente bewondering voor Socrates heeft een degelijke invloed gehad op vroege stoïcijnen, maar deze houding van Socrates was slechts een onderdeel van een groter geheel: Het oeuvre van Plato. Veel van de verhalen en theorieën die Plato opgeschreven heeft werden niet geaccepteerd als onderdeel van het stoïcisme, ondanks vele overeenkomsten die er leken te zijn.⁴³ Zeno zette zich af van Plato, maar nam mee wat hij goed achtte.

³⁷ L. Gloyn, 'Show me the way to go home: A reconsideration of Seneca's "De Consolatione ad Polybium"', *The American Journal of Philology* 135:3 (2014) 451-480, aldaar 451; Voor Domenico Romano zie: D. Romano, 'I due volti di Seneca, dalla *Consolatio ad Polybium* all'*Apocolocyntosis*.', *Annali di Liceo Classico G. Garibaldi di Palermo* 23-24 (1986-1987) 117-125.

³⁸ Gloyn, 'Show me the way to go home', 451.

³⁹ Ibidem, 459-468.

⁴⁰ Griffin, *Seneca*, 202-210.

⁴¹ Pigliucci, *Hoe word je een Stoïcijn?*, 9-22; Rutherford, *Marcus Aurelius*, xv-xviii.

⁴² Russel, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie*, 282-299.

⁴³ Ibidem.

Centraal in de filosofie van Zeno en diens opvolgers was het idee dat een mens aan de hand van deugden zou moeten handelen in elke omstandigheid. Het stoïcisme was dan ook voornamelijk van moreel-ethische aard met een eigen metafysisch idee betreffende de ziel en 'het juiste'. Dit kon goed gecombineerd worden met religieuze overtuigingen destijds waardoor het vooral richtlijnen waren waarnaar een gematigd volgeling zich toe kon wenden in tijden van nood. De ontwikkeling van het stoïcisme bracht de focus steeds meer op de deugden en 'juist' leven waardoor het meer en meer naar een eigen metafysica ontwikkelde die de volgelingen zou moeten sturen. Momenten van geluk moesten met matigheid en rust worden aangegaan en momenten van tegenslag met moed en wijsheid worden geaccepteerd. Dit idee van deugdelijk leven werd door de eeuwen heen verfijnd met als centraal idee dat een bepaalde voorzienigheid, een soort alwetende wetgever, het leven van tevoren had bepaald. Dit deterministische gedachtegoed brengt een aantal problemen met zich mee voor het stoïcisme, zoals bijvoorbeeld het vraagstuk of een mens die ondeugdelijk is daar zelf de schuldige van is of dat de Wetgever hiervoor de blaam treft.⁴⁴

Ondanks deze en andere problematiek bleek het stoïcisme een sterke stroming te zijn die zich manifesteerde in de Romeinse politiek en het keizerschap. Hier is Seneca een sluitend voorbeeld van, aangezien hij na zijn verbanning Nero mocht onderwijzen in onder andere het stoïcijnse gedachtegoed.⁴⁵

Seneca's stoïcisme

Het stoïcijnse oeuvre van Seneca bestaat net als de algemene stroming voornamelijk uit kwesties betreffende persoonlijke deugdelijkheid en ethiek. Hij heeft een aantal werken die de fysische wereld behandelen aan de hand van het stoïcisme, zoals de *Naturales Quaestiones*, maar deze staan te ver af van de *Consolationes* om in deze scriptie te bespreken. De meest voorname bronnen waaruit we Seneca's latere ideeën kunnen afleiden zijn de reeds benoemde *Brieven aan Lucilius*.⁴⁶ Zoals ook al eerder benoemd zijn *De Brieven* echter in een zoveel later tijdsbestek geschreven dat ze niet in het geheel bruikbaar zijn voor de te volgen analyse. Om Seneca's filosofische ideeën van voor zijn verbanning uit te kunnen leggen, grijpen we terug op werken die geschreven zijn voor de *Consolationes*. Een belangrijke realisatie hierbij is dat Seneca hierdoor vergeleken wordt met een versie die nog niet heeft kunnen reflecteren op diens verbanning en er dus ook niet als zodanig over heeft kunnen schrijven.

Om een goed begrip te krijgen van Seneca's visie is het echter onvermijdelijk om *De Brieven* te negeren. Tezamen met meerdere essays, onder andere *De Ira* en *De Constantia Sapientis*, wordt het hier opvolgende beeld geschetst van hoe Seneca het stoïcisme zag. Seneca was over het algemeen een stoïcijn recht in de leer, maar met enkele nuances en afwijkingen. Zijn focus op de dood en de ambitie die hij toonde binnen het politiek bestel vallen hier onder andere bij op.

De boeken van *De Ira* zijn deels geschreven naar aanleiding van de heerschappij en de moord op Caligula. Geschreven rond 45 na Chr. geeft een inkijk in het wereldbeeld van Seneca na de tumultueuze ondergang van de ene en de opkomst van de andere keizer.⁴⁷ De goedkeuring van het eerst lijkt in strijd met het stoïcisme, aangezien deze stimuleert tot het accepteren en ondergaan van de wreedheden die een dergelijke dictatuur met zich meebrengt. Hiertegen strijden zou in het puurste principe niet samenvallen met enkel acceptatie. Dit is waar Seneca meteen zijn aard laat zien wat betreft zijn overtuiging. Hij is een stoïcijn maar vergeet daarbij niet hoe de wereld om hem heen daadwerkelijk werkt en hoe hij daarop in kan spelen. In dit specifieke voorbeeld pleit hij voor

⁴⁴ Russel, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie*, 282-299.

⁴⁵ A.A. Barrett, *Agrippina, Mother of Nero* (London, 1996) 118-122.

⁴⁶ Seneca, *Brieven aan Lucilius*, 9-14.

⁴⁷ L.A. Seneca, *Anger, Mercy, Revenge*, vert. R.A. Kaster & M.C. Nussbaum (Chicago, 2010) 1-130.

Chaerea, Caligula's moordenaar, omdat hij de voorzienigheid had om Caligula te vermoorden, of zoals Seneca het zelf zei:

'De meeste bekleders van zo'n macht zijn dan ook ofwel door één individu afgeslacht ofwel door veel mensen tegelijk, wanneer de ergernis van allen hen ertoe had gebracht hun woede te bundelen.'⁴⁸

Een moord van deze aard door het gewone volk zou mogelijk een burgeroorlog tot gevolg hebben, dus door de moord op zich te nemen wist Chaerea dit te voorkomen. Seneca pleit ervoor dat men niet passief alles behoeft te accepteren maar dat men juist actief ambities mag volgen mits ze de deugdelijkheid volgen. Een goed stoïcijn heeft in alle situaties notie van zijn of haar mogelijkheden en de juistheid van elk van deze mogelijkheden. De meest optimale combinatie moet gekozen worden met deugdelijkheid als voornaamste voorwaarde.⁴⁹

Deze deugdelijkheid ziet Seneca vooral terug in een vorm van matigheid. Het stoïcisme is een manier waarmee men om leert te gaan met de extremen van het leven, om zo een beter levenspad te midden van deze extremen te kunnen bewandelen. De ratio staat hierin centraal en deze zou dan ook altijd de overhand moeten hebben, ook binnen de emotionele wereld.

De relatie tussen Claudius en Seneca

Seneca was naast filosoof ook prominent aanwezig in het Romeinse politieke circuit. Wanneer zijn politieke carrière exact is begonnen is onduidelijk. Nadat Seneca in 31 na Chr. terugkwam van zijn retraite bij zijn oom en tante in Egypte in verband met ziekte, was hij nog geen quaestor geweest en moest zijn politieke carrière nog van start gaan.⁵⁰ Dit betekent dat hij pas op relatief late leeftijd het politieke toneel betrad. Mogelijk heeft hij tijd gespendeerd als krijgstribuun maar hoogstwaarschijnlijk heeft hij deze lage functie weten te omzeilen. Door politieke strubbelingen wist Seneca, tezamen met zijn broer Novatus, pas in de laatste maanden van Tiberius' heerschappij (r. 14 tot 37 na Chr.⁵¹) een plek in de senaat te bemachtigen.⁵² Aan de tumultueuze periode waarin Gaius Caligula aan de macht was (r. 37 tot 41 na Chr.⁵³), kwam een abrupt einde toen hij vermoord werd. Claudius (r. 41-54 na Chr.⁵⁴) werd zijn opvolger in 41 na Chr. Seneca werd in dit jaar beschuldigd, mogelijk dankzij Messalina, van het hebben van een relatie met een van de zussen van Caligula.⁵⁵ De senaat achtte hem schuldig aan overspel met Julia Livilla en wilde hem hiervoor de doodstraf opleggen.⁵⁶ Claudius, mogelijk onder invloed van zijn latere vrouw Agrippina, zette deze straf om in een verbanning naar Corsica. Contact tussen Claudius en Seneca voor de afzetting van Caligula is veelal slechts speculatie maar dat Seneca dichtbij de hele situatie stond is duidelijk.

Gedurende de verbanning van Seneca veranderde de samenstelling van het keizerlijk huis. Messalina werd na de ontdekking van een potentieel verraad van haar kant ter dood veroordeeld en Claudius trouwde met de vrouw die al langer op de achtergrond werkte aan haar positie, Agrippina.⁵⁷

⁴⁸ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 127.

⁴⁹ L.A. Seneca, *Anger, Mercy, Revenge*, vert. R.A. Kaster & M.C. Nussbaum (Chicago, 2010) 1-130; Russel, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie*, 282-299.

⁵⁰ Griffin, *Seneca*, 43-45.

⁵¹ Sørensen, *Seneca*, 80.

⁵² Griffin, *Seneca*, 43-66.

⁵³ Sørensen, *Seneca*, 97.

⁵⁴ Scramuzza, *The Emperor Claudius*, 51-63.

⁵⁵ Messalina is getrouwd met Claudius vanaf 38 na Chr. tot haar dood in 48 na Chr.

⁵⁶ Barrett, *Agrippina*, 91-95.

⁵⁷ Ibidem, 108-170.

Dankzij Agrippina werd Seneca teruggehaald door Claudius en verkreeg hij een aanstelling als magister in Rome.⁵⁸ Na zijn verbanning was dit een goede stap terug in het politieke leven voor Seneca. Een van zijn taken, mede doordat hij het verschuldigd was aan Agrippina, was het opvoeden van de zoon van haar zoon Nero. Geadopteerd door Claudius en met het keizerschap als vooruitzicht moest hij goed onderwijs genieten. Seneca bleef voor lange tijd dienen als *praeceptor* van Nero (r. 54 tot 68 na Chr.⁵⁹), ook nog na diens benoeming tot *princeps*.⁶⁰

De relatie tussen Claudius enerzijds en Seneca anderzijds lijkt dus sterk beïnvloed door partijen van buitenaf. Messalina en Agrippina hadden beide een hand in de veroordeling van Seneca maar Claudius had hier in alle gevallen het laatste woord over. Seneca probeerde via vrienden en kennissen zijn positie te versterken maar kwam uiteindelijk door Agrippina terug in de Romeinse wereld, waar hij zou blijven tot zijn dood, ondanks dat hij niet per se terug wilde naar Rome.⁶¹

Analyse *Consolatione ad Helviam*

Na het schetsen van de context en een korte uitleg van de relatie tussen Seneca en Claudius kunnen we ingaan op de daadwerkelijke analyse van de eerste *Consolatione* in dit onderzoek. De *Consolatione ad Helviam*⁶² is geschreven door Seneca aan zijn moeder. Zoals eerder vermeld zijn er verschillende interpretaties mogelijk van deze bron. Er zijn auteurs die pleiten voor de stoïcijnse aard van de *Consolatione* terwijl anderen de controversiële mening navolgen dat de bron mogelijk meer van politieke aard lijkt dan het werk op het eerste gezicht doet vermoeden. Met de bronnen die eerder genoemd zijn in mijn achterhoofd, heb ik de *Ad Helviam* zelf aan een analyse onderworpen en conclusies getrokken wat betreft de daadwerkelijke boodschap van de *Ad Helviam* en aan wie deze gericht is.

De *Ad Helviam* is in zijn geheel tekenend voor de filosofie en de visie van Seneca op bepaalde gebeurtenissen in het leven. De rode draad in het gehele werk lijkt erop dat hij op een beleerende wijze aan zijn moeder duidelijk probeert te maken dat zijn verbanning slechts een kleine hindernis is in zijn leven, eentje die hij zonder moeite zou moeten kunnen doorstaan. Hij probeert dit te verduidelijken door vele voorbeelden aan te halen van mensen die hem voorgegaan zijn in benarde situaties en de manier waarop zij deze problemen hebben weten te overwinnen door moreel juist, in de ogen van Seneca, te leven en te handelen. Dit betekent niet dat de besproken persoon een stoïcijn is; ze bezitten kwaliteiten die Seneca terug wil zien in een goed stoïcijn. Zo neemt hij als belangrijk voorbeeld Marcellus Claudius Marcellus. Marcellus leefde zo in lijn met zijn geest tijdens zijn verbanning dat Marcus Junius Brutus na een bezoek aan hem het gevoel dat niet Marcellus de banneling was maar de rest van de wereld verbannen was van Marcellus.⁶³

Seneca probeert zijn moeder gerust te stellen door het aanhalen van voorbeelden als deze. Bij elk voorbeeld dat hij aanhaalt zoekt hij de stoïcijnse waardes op die getoond worden in de desbetreffende hoofdpersonen van het verhaal. Hij steekt zich af van immorelen, zo valt hij in een korte passage Caligula aan op diens overmatige uitgaven aan eten, en probeert zich te affiliëren met de juiste manier van leven:

⁵⁸ Griffin, *Seneca*, 62.

⁵⁹ Champlin, *Nero*, 36.

⁶⁰ Griffin, *Seneca*, 65-103.

⁶¹ Ibidem, 62-63.

⁶² Vanaf hier zal naar de *Consolatione ad Helviam* verwezen worden met *Ad Helviam*.

⁶³ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 318-320.

‘Gaius Caesar Caligula, die volgens mij door de natuur is voortgebracht om te demonstreren waartoe het slechtste karakter in de hoogste positie in staat is, heeft eens op één dag voor tien miljoen sestertiën gedineerd...’⁶⁴

Op deze manier probeert hij Helvia ervan te overtuigen dat ondanks het feit dat hij zeker in een lastige situatie terecht is gekomen, hij dit met gemak kan doorstaan en dat zij zich dus zeker niet moet verliezen in verdriet. Hij wijst haar op de rest van hun liefhebbende familie en het feit dat ze zich beter op hen kan focussen en op het verbeteren van haar geestelijke gesteldheid.

Toch lijkt de tekst bij nader onderzoek niet enkel een strikt stoïcijns werk. Seneca wijkt namelijk van bepaalde centrale stoïcijnse ideeën af en spreekt zichzelf zelfs tegen op bepaalde punten in het werk. Om te beginnen zien we het punt dat Ferrill ook aanhaalt in zijn werk. Seneca pleit ervoor dat een banneling nooit echt een banneling is wanneer diegene zich realiseert dat het noodzakelijke niet is afgenomen: De menselijke natuur en iemands persoonlijke morele kwaliteiten⁶⁵. Hij zegt ook over zichzelf dat hij pas verloren zou zijn wanneer de connectie met zijn geest zou worden afgepakt. Ondanks het feit dat hij deze visie is toebedeeld beklagt hij zich veelvuldig over de hem aangedane situatie. Hij praat meermaals over de slechte kwaliteit van land op Corsica en dat de mensen wild zijn, gelijk aan Gallische barbaren.⁶⁶ De ontberingen houden echter niet op bij enkel hemzelf. Hij wijst zijn moeder ook op hoe wreed ‘de fortuin’ is geweest op bepaalde momenten voor de gehele familie. Dit laatste lijkt hij echter deels te doen om het punt te versterken dat zijn moeder zich altijd groots heeft weten te houden in de zwaarste situaties en is dus multi-interpretabel.

Naast dat hij zich beklagt over de situatie en deze dus niet zomaar lijkt te hebben geaccepteerd, terwijl hij wel bepleit dat iemand dit net als Marcellus behoort te doen, versterkt hij ook bepaalde kritische kanttekeningen die veel auteurs bij hem plaatsen. Hij beweert dat wanneer iemand rijk is en veel materiële waarde bezit, diegene bang raakt om dit kwijt te raken. Dit kan zo ver doorgaan dat iemand zichzelf van het leven onttrekt door te denken aan het zakken naar een rijkdom waarvan anderen slechts kunnen dromen:

‘Bij tien miljoen [sestertiën] werd hij bang en wat anderen zich in hun dromen wensen, daarvoor vluchtte hij door vergif in te nemen.’⁶⁷

Hij lijkt hiermee te beweren dat hij dit wel kan en dat hij zich in een situatie bevindt waarin hij alles verloren lijkt te hebben. Dit is echter niet het geval. Zoals hij zelf al zegt in de *Ad Helviam* mogen bannelingen vertrekken met veel geld, ze worden niet gestript van hun weelde. Hij wordt naar een locatie gestuurd die hem niet aanstaat en waar hij mogelijk ongelukkig wordt maar hij leeft daar niet op de straat, integendeel. Zijn stoïcijnse overtuiging wordt zeker getest in deze situatie maar het is niet zo erg als hij tussen de regels doet overkomen.

Een derde punt van kritiek vloeit voort uit de impliciete zelfverheerlijking van Seneca. Een stoïcijn behoort zich, zoals Seneca zelf ook predikt, gematigd te houden, in materiële maar ook in geestelijke uiting naar buiten toe. Seneca lijkt hier echter al vroeg in de *Ad Helviam* tegen in te gaan door te zeggen dat zijn verbanning het zwaarst weegt van alle tegenslagen die Helvia heeft moeten verduren:

⁶⁴ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 320.

⁶⁵ Ibidem, 317.

⁶⁶ Ibidem, 313.

⁶⁷ Ibidem, 322.

‘Van alles wat jou ooit heeft getroffen, is deze laatste slag de zwaarste, dat geef ik toe. Hij heeft je niet oppervlakkig geraakt, maar je hart en je ingewanden doorboord.’⁶⁸

Hij rekent zich hiermee zonder argumentatie belangrijker dan het overlijden van zijn vader, Helvia's man, meerdere kleinkinderen en het opgroeien zonder biologische moeder. Ook de kwaliteiten die naar voren komen in de anekdotes over hen die hem voorgingen in vergelijkbare, benarde situaties lijkt hij naar zichzelf toe te schrijven. Door deze verhalen aan te halen als troost voor zijn moeder tracht hij haar namelijk te overtuigen van het feit dat hij net als zijn voorbeelden is. Hij heeft het verdriet van zijn moeder niet nodig omdat hij zichzelf even goed acht als hen. Hij schrijft zichzelf kwaliteiten toe die hij als groots en belangrijk ziet en is hier dus het tegenovergestelde van gematigd in, ondanks zijn eerdere vooronderstelling dat hij geen 'wijze' is.⁶⁹

Een vierde en laatste punt die maar kort aangestipt zal worden omdat deze al benoemd is tijdens de introductie van de bron, is het behouden van Seneca's populariteit in Rome ondanks zijn verbanning. Zijn schrijfwijze impliceert dat de *Ad Helviam* niet slechts voor Helvia bestemd is maar voor een groter publiek. Hij lijkt zich te distantiëren van de politiek om zo een mogelijke terugkeer naar Rome te vergemakkelijken aangezien zijn politieke tegenstanders minder op de loer zullen liggen. Dit zou bij Claudius voor een druk kunnen zorgen om Seneca's ballingschap op te schorten.

Analyse *Consolatione ad Polybium*

Seneca's troostschrift gericht aan Polybius na het overlijden van diens broer is in 43 à 44 na Chr., ongeveer anderhalf jaar na de *Consolatione* aan Helvia, geschreven. Polybius was een vrijgemaakte slaaf die aan het hof van Claudius werkte als vertaler, niet te verwarren met de Griekse historicus te Rome om en nabij twee eeuwen eerder.⁷⁰ Polybius had functies in de buurt van Claudius en was hierdoor in een relatief invloedrijke positie. Mede dankzij dit gegeven en de toon van *De Consolatione ad Polybium*⁷¹ in het algemeen lijkt er een sterk doordrongen motief achter het werk te zitten: Seneca wil zijn terugkeer naar Rome bewerkstelligen en probeert dit te doen door gebruik te maken van Polybius' invloed. Ondanks, of misschien juist omdat, dit werk zowel sterke filosofische aspecten laat zien alsmede een variant van hypocrisie op de eigen filosofie van Seneca, staat dit werk over het algemeen bekend als definiërend voor Seneca's verbanning. De volgende analyse zal deze politieke ondertoon wederom bevestigen maar juist ook de nuances en de filosofische beginselen binnen dit onderliggende motief opzoeken.

De *Ad Polybium* is onderverdeeld in achttien koppen.⁷² Dit waren er meer, maar het beginstuk is helaas verloren gegaan waardoor er ergens in het begin ingesprongen wordt. Als we dit als beginpunt pakken, is meteen duidelijk waar de conflicten in het werk zich tonen. In de eerste kop wordt de toon gezet met betrekking tot de filosofische boodschap. Seneca spreekt hier direct over de onvermijdelijkheid van de dood en het matigen van emoties. Dit wordt echter linea recta opgevolgd door een ogenschijnlijke tegenstelling in de tweede kop, waar Seneca zijn eigen situatie beklagt:

‘Laten wij ons samen beklagen en ik wil jouw aanklacht tegen het lot tot de mijne maken:

“[...] Het enige wat je hebt overdacht is dus, hoe je hem zo zwaar mogelijk kon treffen. Want

⁶⁸ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 310.

⁶⁹ Ibidem, 308-326.

⁷⁰ Sørensen, *Seneca*, 118-121.

⁷¹ Vanaf hier zal naar de *Consolatione ad Polybium* verwezen worden met *Ad Polybium*

⁷² Hier wordt de duiding aangehouden van: Seneca, *Vragen en antwoorden*.

hoe beter iemand is, des te vaker moet hij jouw slagen incasseren en hij raakt eraan gewend dat jij zonder onderscheid tekeergaat en zelfs te vrezen bent als je weldaden bewijst.”⁷³

Hij neemt de problematiek waarmee Polybius wordt geconfronteerd en verdraait dit zo dat het ook van toepassing is op zijn eigen situatie. Hiermee probeert hij zijn verdriet en pijn over te brengen, wat in gaat tegen het idee van matigheid en acceptatie welke hij verkondigt. Er zijn naast deze nog een aantal meer van zulke contradicties te bespeuren.⁷⁴

Dit principe is dan ook de meest voorkomende argumentatie waarom Seneca hier een toch redelijk hypocriet, slijmerig stuk lijkt te schrijven. Het gehele werk is ondergedompeld in het complimenteren van Polybius en diens grootse karakter. Ook de broer van Polybius, waar Seneca niet één keer de naam van noemt in het hele werk, wordt bijna letterlijk de hemel in geprezen. Het is niet gek dat een troostschrift met een dergelijke filosofische aard niet te persoonlijk wordt omdat het ook als een algemeen leerdokument voor Polybius gezien kan worden. Dit zou op zich kunnen, maar dat botst met het slijmen naar Claudius en de persoonlijke toon die Seneca aanneemt wanneer hij tegen Polybius zegt:

‘Aan hem moet je denken, aan hem die je bij dag en bij nacht mag aanschouwen, met wie je in de geest altijd bezig bent, hem moet je als hulp aanroepen tegen de fortuin.’⁷⁵

Ook het andere aspect is op zich geen bijzonder facet, Helvia wordt immers ook het beste toegeschreven in de aan haar gerichte *Consolatione*, maar vanaf kop XXII wordt de focus verschoven van Polybius en de zijnen naar keizer Claudius. Claudius staat centraal vanaf hier en wordt ook centraal gesteld voor Polybius door Seneca. Seneca acht het verdriet van Polybius onzinnig en oneerlijk tegenover diens welwillende, zelfs door Seneca meermaals goddelijk genoemde, heerser. Door Claudius te vleien en te complimenteren lijkt het alsof Seneca niks anders wil dan zijn weg terugvechten in het goede daglicht en de Romeinse politiek.

Het zou echter te simpel zijn om het werk hiermee af te doen als een stuk die Seneca puur voor eigen gewin geschreven zou hebben. Het is een belangrijk aspect, dat valt niet te ontkennen, maar de filosofische principes die hij naar voren brengt zijn van zulke aard dat ze niet alleen tekenend zijn voor zijn filosofie op dat moment. Er zijn hier in veel opzichten al gedachtes te bespeuren die hij op een later moment in zijn leven verder uit werkt in de *Brieven aan Lucilius*.⁷⁶

Een van de belangrijkste ideeën die Seneca benadrukt in zijn werk is het idee dat de dood een onvermijdelijk gegeven is voor al het levende. Alles dat het leven gegund is, heeft dit slechts in bruikleen van de natuur. Als iemand een dierbare verliest is dit slechts een inning van een lening door de natuur. Men moet blij zijn dat diegene überhaupt in leven is geweest, wat op zichzelf al een groots goed is. Seneca maakt dit punt het meest duidelijk in koppen X en XI.⁷⁷ Hier haalt hij een voorbeeld aan van een vader die bij het sterven van zijn zoon zei ‘Toen ik hem verwekte, wist ik dat hij zou sterven.’⁷⁸ Hij verkondigt dit punt veelvuldig en met verve. Het is het onderliggende

⁷³ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 287-288; Seneca beklagt zich hier in naam van Polybius en zichzelf jegens de Fortuin.

⁷⁴ Voor andere tegenspraken zie o.a. de analyse van Abel.

⁷⁵ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 299; Dit gaat over Polybius, die zich moet troosten met het mogen aanschouwen van Claudius.

⁷⁶ Seneca, *Brieven aan Lucilius*.

⁷⁷ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 296-299.

⁷⁸ Ibidem, 298.; Dit kan voor veel moderne mensen een te extreme manier zijn om te kijken naar het leven, het geeft mogelijk een bijna nihilistisch onderbuikgevoel. Gelukkig doet de mening van de moderne mens er niet toe wat betreft de ideeën van Seneca toen.

filosofische fundament van het gehele werk. Polybius moet zich troosten door in te zien dat het leven niet zou kunnen bestaan zonder het verlossende woord van de dood en dat hij daar zijn geluk op moment van rouw vandaan moet halen.

Een andere belangrijke kanttekening zijn de ideeën die Seneca verwerkt in zijn vleierij aan Claudius. Als we namelijk voorbij het slijmen en verheerlijking van de keizer kijken, zien we een principe die in het stoïcisme bijna in elk opzicht naar voren komt: Matig jezelf zodanig dat je altijd je taken kan blijven vervullen. Polybius' verdriet is menselijk en onfortuinlijk genoeg onvermijdelijk, dat erkent Seneca. Het jezelf aan deze emoties overgeven is echter niet juist volgens Seneca, men moet zich matigen. Polybius' voornaamste taak is volgens Seneca het dienen van Claudius. Polybius moet zich hier vol op storten. Zolang de keizer leeft en gezond is behoort Polybius zijn taken voor de keizer te blijven vervullen, ondanks zijn rouwproces.⁷⁹ Seneca pleit ervoor dat Polybius, en ieder ander die in een dergelijke situatie zit, zichzelf moet herpakken door de focus op het rouwen te herleiden naar de taken die uitgevoerd moeten worden.

Ook in de vleierij aan Claudius zelf komen stoïcijnse ideeën naar voren. Neem het volgende stuk, waar Seneca zijn eigen lot in de handen van Claudius legt:

'Hij mag de beslissing nemen; hij mag mijn geval beoordelen zoals hij wil dat het is. Zijn rechtvaardigheid kan doorzien dat ik onschuldig ben of zijn mildheid kan mij onschuldig maken.'⁸⁰

Seneca toont hier dat hij zijn lot slechts in zoverre in handen heeft als hij zelf kan reiken. De uiteindelijke beslissing ligt buiten zijn macht en dit accepteert hij. Claudius wordt hier niet slechts omschreven als rechtvaardig en mild, Seneca erkent hier dat een mens uiteindelijk maar zoveel kan doen; uiteindelijk moet het lot en de Fortuin geaccepteerd worden, ongeacht hoe iemand zich er persoonlijk bij voelt.

Seneca vangt hiermee twee vliegen in één klap. Enerzijds laat hij Claudius zien dat hij het belangrijkste is voor iedereen en dat zijn wensen vervullen 'de opperste taak' is voor iedere onderdaan, wat natuurlijk een erg vleiende manier is om indruk te maken op Claudius. Anderzijds toont Seneca zijn filosofische aard. Hij probeert met deze filosofie dan wel op zo'n manier een doel te bewerkstelligen die niet strookt met wat hij predikt, maar dat verandert de boodschap van zijn filosofie niet. Hypocriet of niet, zijn filosofie staat tezamen met Claudius centraal in de *Ad Polybium*.

Analyse vergelijking

Voor beide *Consolationes* zijn zinsneden te vinden die voor dan wel tegen Seneca's filosofische integriteit pleiten. Het belangrijkste is dat de hier voorgaande analyses hebben laten zien dat Seneca niet eenduidig te vatten is. De *Consolatione ad Helviam* lijkt, instemmend met de algemene consensus, vooral een oprecht filosofisch troostschrift, maar er zijn zeker kanttekeningen te plaatsen die laten zien dat Seneca op elk moment na lijkt te denken over de optimale volgende zet binnen de politiek. Zoals Ferrill aangaf, is het werk ook te lezen als een opzet om de terugkomst in het Romeinse politieke spel te bewerkstelligen.⁸¹ De *Consolatione ad Polybium* lijkt daarentegen op het eerste gezicht, vooral de laatste 6 koppen, een werk die poogt de directe ontvanger alsmede de keizer te vleien en te overtuigen dat zij hem terug moeten halen. Dit beeld is sterk aanwezig en voert de ondertoon in het werk, maar ook hier is de nuance belangrijk. Seneca schrijft in de koppen voor de vleierij over de dood op een overtuigd stoïcijnse wijze en probeert Polybius net als Helvia te

⁷⁹ Seneca, *Vragen en antwoorden*, 299-307.

⁸⁰ Ibidem, 300.

⁸¹ Ferrill, 'Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation', 254-255.

troosten door middel van deze filosofie.⁸² Of dit een oprecht troostschrift is of dat het slechts een listige vorm van slijmerij is, voor de filosofie die Seneca predikt maakt dit niet uit. Ook bij de verheerlijking van Claudius blijven de stoïcijnse ondertonen terugkomen.

Seneca was relatief filosofisch consequent. In beide troostschriften bespreekt hij het stoïcisme op eenzelfde wijze, maar met verschillende casussen. De *Ad Helviam* bespreekt de omgang met bannelingschap en de *Ad Polybium* het concept de dood. De politieke ondertoon is verschillend in hoeverre het op de voorgrond treedt, maar is in beide werken aanwezig. Een ander terugkerend aspect in beide werken is het zelfmedelijden van Seneca wat betreft zijn situatie. In de *Ad Helviam* probeert hij dit nog te verbloemen door andere voorbeelden aan te halen, echter gaat hij in beide gevallen met enig voorkomen in op zijn onheilzame situatie.

Beide werken zijn dus niet zonder enige nuances te lezen en zeggen veel over de persoon die Seneca was. Een tweestrijd tussen fervent politicus en devoot stoïcijn die zich in beide werken laat gelden. Het is vanzelfsprekend lastig om een conclusie te kunnen trekken over zijn daadwerkelijke doel, maar het zou voorbarig zijn om Seneca als volledig hypocriet dan wel strikt volger te bestempelen. Deze twee bronnen tonen deze dualiteit aan gedurende een periode van crisis en laten zo zien dat Seneca zijn best doet om niet alleen juist te handelen naar gelang zijn filosofie; hij probeert ook zijn situatie zo subtiel mogelijk te verbeteren door woordkunst en het zo goed mogelijk inschatten van zijn kansen. Gedurende zijn leven ontwikkelt hij zijn eigen filosofie zoveel verder dat wij deze twee troostschriften nu slechts bekijken als onderdeel van zijn oeuvre, zijn leven, terwijl deze werken geschreven zijn op een cruciaal moment om zijn devotie te testen.

Claudius als factor

Hoe kunnen deze troostschriften en de veranderingen van betekenis in zo'n korte tijdspanne verklaard worden en wat is de relatie tussen Seneca's werken en het keizerschap van Claudius? Een directe vraag tot terugkeer is niet aan de orde en de mogelijke poging tot slijmerij heeft gefaald gezien het feit dat Seneca na het schrijven van *De Consolatione ad Polybium* nog meerdere jaren verbannen zou zijn. Toch zijn er wel bepaalde ontwikkelingen in Rome die mee hebben gespeeld met het schrijven van beide werken. De meest voorname is gerelateerd aan keizer Claudius en dan specifiek aan de ontwikkeling wat betreft zijn huwelijken.

Claudius heeft meerdere vrouwen gehad, maar zoals eerder is benoemd waren er twee daarvan prominenter aanwezig in het leven van zowel Claudius als Seneca. Toen Claudius aan de macht kwam was hij al getrouwd met Valeria Messalina.⁸³ Messalina was een controversieel figuur binnen de Romeinse politiek, al helemaal als latere auteurs zoals Tacitus letterlijk genomen zouden worden.⁸⁴ Ze zou een vrouw zijn die meedogenloos en gretig was. Dit beeld is hoogstwaarschijnlijk erg vertekend door onder andere gender-stereotypering in de geschiedschrijving, geruchten en het feit dat ze werd opgevolgd als keizerin door Agrippina, wie haar hoogstwaarschijnlijk niet de beste kwaliteiten toeschreef.⁸⁵ Messalina wilde zich, toen ze niet meer slechts de vrouw van Claudius was maar ook van de keizer, ontdoen van mogelijke politieke risicofactoren. Door invloed uit te oefenen op Claudius zijn er mede dankzij haar vele familieleden van Claudius vermoord of verbannen. Zo werd ook Julia Livilla, de jongste zus van Caligula, ter dood veroordeeld. Ze werd beschuldigd van samenzwering tegen Claudius, wat ze tezamen met Seneca zou ondernemen. Dit was genoeg reden om haar ter dood te veroordelen, terwijl Seneca werd veroordeeld tot verbanning. Dat Messalina

⁸² Voor de essentiële punten over de dood in de *Ad Polybium* zie koppen X en XI (Seneca, *Vragen en antwoorden*, 296-299); Voor de essentiële punten die troostend moeten werken in de *Ad Helviam*, zie koppen V tot en met VIII (Seneca, *Vragen en antwoorden*, 311-318).

⁸³ Barrett, *Agrippina*, 89.

⁸⁴ Ibidem, 103.

⁸⁵ Ibidem, XIV.

mogelijk een hand had in de veroordeling van in ieder geval Seneca lijkt geconcludeerd te kunnen worden aangezien Seneca pas wist terug te keren na de dood van Messalina, maar dit als enige oorzaak dan wel hoofdoorzaak te benoemen is niet te stellen.⁸⁶ Er zijn theorieën dat Agrippina een hand had in het overleven van Seneca in deze situatie, maar dit is erg onwaarschijnlijk. Agrippina had zich op dit moment naar verwachting erg op de achtergrond weten te houden, zodat ze niet op zou vallen en het juiste moment kon afwachten om terug te keren naar de voorgrond.⁸⁷

Dit moment kwam voor Agrippina op het moment dat Messalina schuldig werd bevonden aan het samenzweren tegen Claudius tezamen met haar minnaar Gaius Silius, een Romeins generaal, en meerdere hoogstaande leden van de elite.⁸⁸ Agrippina's macht werd geconsolideerd toen ze in het jaar 49 na Chr. trouwde met Claudius. In datzelfde jaar wist ze Seneca terug te halen naar het vaste land met als argumentatie dat hij Nero moest gaan onderwijzen. Claudius stond dit toe wat het einde van Seneca's verbanning en zijn terugkeer naar Rome betekende.

De dood van Messalina en de politieke beklimming die Agrippina wist te bewerkstelligen vonden echter pas geruime tijd na het schrijven van de beide *Consolationes* plaats. Is er dan wel een link tussen de documenten en de heerschappij van Claudius? Claudius haalde Seneca namelijk pas terug nadat Messalina de dood had gevonden, dus de troostschriften hadden geen invloed op hem of Messalina gehad voor dat moment. Er zijn verschillende manieren om deze gang van zaken uit te leggen, maar er zijn een tweetal punten die een argument geven waardoor de troostschriften wel degelijk een effect gehad kunnen hebben op Seneca's terugkeer.

Dit argument heeft betrekking op Seneca's ambitie en welwillendheid om terug te keren naar de Romeinse politieke wereld. Seneca heeft voornamelijk met *De Consolatione ad Polybium* getracht zijn imago op te poetsen bij de keizer. Hij laat onderdanigheid zien jegens Claudius en probeert hem via Polybius op zo'n manier te benaderen dat hij toestemming krijgt om Corsica eindelijk te verlaten. Helaas raakte de vleierij kant noch wal en bleef Seneca in ballingschap. Ondanks deze tegenslag is het mogelijk dat de *Ad Polybium* meer heeft geholpen dan Seneca had kunnen vermoeden toen hij het schreef. Het stuk heeft namelijk tezamen met *De Consolatione ad Helviam* een beeld geschetst waardoor Agrippina Seneca mogelijk als bondgenoot zag. In de *Ad Helviam* wil Seneca namelijk afstand nemen van het politieke domein.⁸⁹ Hij wil zich distantiëren van zijn ambities. Er zijn auteurs die tegenwoordig zelfs speculeren met het idee dat, wanneer de geschiedenis anders was gelopen, hij een poging had kunnen wagen om het keizerschap op zich te nemen.⁹⁰ Dit in combinatie met zijn drang om zijn ballingschap te beëindigen zorgde ervoor dat Agrippina hem een gunst kon bieden. Zodra Messalina gestorven was, wist Agrippina Claudius te overtuigen om Seneca terug te halen. Agrippina wilde dat Seneca, tegen Seneca's eigen wens in⁹¹, haar zoon Nero zou gaan opvoeden. De angst dat Seneca de troon wilde verkrijgen was mogelijk mede dankzij de troostschriften niet tot weinig aanwezig bij de toch erg bedachtzame Agrippina. Door zich benadeeld doch nederig op te stellen heeft Seneca op deze manier, hoogstwaarschijnlijk onbewust en dankzij een gelukkige samenkomst van omstandigheden, zijn weg terug weten te vinden.

Conclusie

Lucius Annaeus Seneca, auteur, filosoof en politicus. Een man die, in een situatie die menig mens in wanhoop zou hebben doen afdalen, overeind wist te blijven staan. In deze analyse van twee

⁸⁶ Barrett, *Agrippina*, 94.

⁸⁷ Ibidem, 94.

⁸⁸ Ibidem, 119.

⁸⁹ Ferrill, 'Seneca's Exile and the *Ad Helviam*: A Reinterpretation', 254-255.

⁹⁰ Griffin, *Seneca*, 43-66; Of het keizerschap binnen zijn ambities lag staat nergens geschreven. De speculatie stamt dan ook slechts uit de politieke invloed die Seneca genoot voor zijn verbanning.

⁹¹ Ibidem, 62.

van hoofdwerken geschreven gedurende zijn verbanning is zijn dualiteit van karakter naar voren gekomen. De *Consolationes* die hier besproken zijn geven aan de ene kant een beeld van een overtuigd en bedreven stoïcijn. Hij probeert zich door middel van de ratio en zijn principes sterk te houden om zo zijn ontberingen zo krachtig mogelijk te ondergaan. Zelfs op het moment dat hijzelf in een hachelijke situatie zit, tracht hij zijn moeder en een vriend aan het hof te stimuleren om door te zetten op momenten van pijn en rouw, door middel van de door hem zo geliefde filosofie.

De keerzijde van de filosoof Seneca die we ook terugzien binnen de *Consolationes* is de politicus Seneca. Deze laatste probeert zijn weg terug te vechten uit zijn ballingschap. Hij maakt gebruik van overweldigende vleierij naar het adres van Claudius en probeert de goedheid van diens hart aan te spreken. Hij maakt zelfs gebruik van zijn moeder in dit politieke spel, door ook in het troostschrift aan haar politieke ondertonen toe te voegen. Zelfmedelijden komt met enige regelmaat terug in beide werken en lijkt niet te stroken met de filosofie die hij aan de ontvangers aanraadt in tijden van nood.

Deze tegenstellingen zijn een erg natuurlijk voorkomen voor de situatie waarin Seneca zich bevindt. Hij is verbannen en wil terugkeren maar hij wil ook zijn principes en filosofie niet de rug toekeren. Hij poogt zijn positie te verbeteren door deze *Consolationes* schrijven met de hoop op een gunstig gestemde 'fortuin'. Dit blijkt uiteindelijk gelukt te zijn, ook al is dit mogelijk niet de hoek waarop Seneca zelf anticipeerde. Zijn redder in nood, Agrippina, heeft hem terug weten te halen naar Rome. Dit was hoogstwaarschijnlijk grotendeels uit eigen belang, maar het zorgde ervoor dat Seneca's situatie aanzienlijk verbeterde. Dat deze fortuinlijke uitkomst uiteindelijk ook de dood van Seneca in het verschiet had was op dit moment nog lang niet in zicht, maar ook dat toont de grillen van de Romeinse politiek maar al te goed. Het leven van een enkele man, zo sterk beïnvloed door verscheidene keizers en de mensen eromheen.

Of de keuze van Claudius, of Agrippina als zij inderdaad een zo grote invloed heeft gehad op Claudius, is beïnvloed door de *Consolationes* is niet vast te stellen. Ondanks dat gegeven kunnen we wel een aantal punten concluderen. Seneca schreef de *Consolationes* niet uit een puur filosofisch of een puur politiek oogpunt. Hoogstwaarschijnlijk was zijn doel een combinatie van beide waarbij hij niet alleen troost wilde bieden maar het ook probeerde te krijgen. Of dit eerste gelukt is moet helaas in het midden gelaten worden. Wat de exacte emoties waren van de lezers, als deze de werken überhaupt in handen hebben gehad, is niet accuraat in te schatten. Het tweede aspect kunnen we zowel als geslaagd en gefaald zien. Het lukte Seneca niet om Claudius te overtuigen hem terug te halen zolang Messalina nog leefde, maar zodra die ene horde wegviel duurde het niet lang voor hij zijn terugkeer kon vieren. Het lijkt er dus sterk op dat zijn verbanning niet veel te maken had met Claudius zelf maar meer met zijn echtgenotes.

Seneca is een van de grootste Romeinse stoïcijnen, samen met Marcus Aurelius en Epictetus. Filosofie hanteren in tijden van nood is het zwaarst en dit is ook bij Seneca terug te zien. Beproefd als hij is wist hij zijn gedachten toch zo te behouden dat hij deze later in zijn *Brieven aan Lucilius* uitgebreid op papier wist te zetten. Gesterkt door zijn verbanning en reflecterend op zijn eigen leven heeft hij roem en invloed tot op de dag van vandaag. Onbewust of niet, veel mensen zullen Seneca's strijd herkennen. Is het niet van zijn filosofie, dan wel van het proberen hoop te blijven houden in moeilijke situaties. Het blijven steunen van anderen wanneer het in het eigen leven tegen staat en toch ook blijven proberen de eigen situatie te verbeteren. Of Seneca dit goed aanpakt laat ik hier in het midden, maar ontkennen dat hij het niet geprobeerd heeft zou hem te kort doen.

Bibliografie

Primair

- Seneca, L.A., *Apokolokyntosis*, vert. G. Binder (Düsseldorf-Zürich, 1999).
- Seneca, L.A., *Brieven aan Lucilius*, vert. C. Verhoeven (Baarn, 1980).
- Seneca, L.A., *Vragen en antwoorden*, vert. C. Verhoeven (Baarn, 1983).
- Seneca, L.A., *Anger Mercy, Revenge*, vert. R.A. Kaster & M.C. Nussbaum (Chicago, 2010).

Secundair

- Abel, K., *Bauformen in Senecas Dialogen* (Heidelberg, 1967).
- Barrett, A.A., *Agrippina, Mother of Nero* (London, 1996).
- Bellemore, J., 'The Dating of Seneca's Ad Marciam De Consolatione', *The Classical Quarterly* 42:1 (1992) 219-234.
- Champlin, E., *Nero* (Cambridge VS, 2003).
- Dahlmann, H., 'Zu Senecas Trostschrift an Polybius', *Hermes* 71:3 (1936).
- Ferrill, A., 'Seneca's Exile and the Ad Helviam: A Reinterpretation', *Classical Philology* 61:4 (1966) 253-257.
- Gloyn, L., 'Show me the way to go home: A reconsideration of Seneca's "De Consolatione ad Polybium"', *The American Journal of Philology* 135:3 (2014) 451-480.
- Griffin, M.T., *Seneca, a philosopher in politics* (Oxford, 1992).
- Hine, H.M., 'Consolation to Polybius' in: E. Asmis, A. Bartsch & M.C. Nussbaum eds., *Hardship and Happiness* (Chicago, 2014) 77-104.
- Inwood, B., *Seneca, selected philosophical letters* (New York, 2007).
- Pigliucci, M., *Hoe word je een Stoïcijn? Oude filosofie voor het moderne leven*, vert. R. v.d. Plassche (2^e druk; Utrecht, 2017).
- Russel, B., *Geschiedenis van de Westerse Filosofie, vanuit de politieke en sociale omstandigheden van Griekse Oudheid tot in de twinstigste eeuw*, vert. R. Limburg & V. Franken (28^e druk; Utrecht, 2017).
- Rutherford, R.B., *The meditations of Marcus Aurelius, A Study* (New York, 1989).
- Scherz, P., 'Grief, Death, and longing in Stoic and Christian Ethics', *Journal of Religious Ethics* 45:1 (2017) 7-28.
- Scramuzza, V.M., *The Emperor Claudius* (Cambridge VS, 1940).
- Sørensen, V., *Seneca, the humanist at the court of Nero*, vert. W. Glyn Jones (Edinburgh, 1984).
- Volk, K. & G.D. Williams, *Seeing Seneca Whole, Perspectives on Philosophy, Poetry and Politics* (Leiden, 2006).
- Williams, G.D., 'Consolation to Helvia' in: E. Asmis, A. Bartsch & M.C. Nussbaum eds., *Hardship and Happiness* (Chicago, 2014).